

JÉGVIRÁG KÍVÜLRŐL

– Egy műfordító mormogásai

Fordítani, hála istennek, nem lehet. Le kell írni azt a könyvet románul. Ha azon törd a fejed, hogy mi a „méltóságos uram” megfelelője románul, akkor véged van. Meg kell érteni a szituációt, a viszonyrendszert, és azt kell leírni románul. Ugyanakkor nem lehet csak arra koncentrálni, hogy a szöveget minden mozzanatában megértsék. De éppen ez a tétje a dolognak, és talán ezért fogja érdekelni a közönséget. Azokat a románokat is, akiknek gőzük nincs nemcsak a századforduló erdélyi magyar arisztokráciájának a végnapjairól, hanem arról sem, hogy vannak magyarok a világon. És fogalmuk sincs, hogy miért van tele a vidék romokba dőlt, elhanyagolt kastélyokkal és kúriákkal. Például hogy a ma kihalt, pusztá Mezőség annak idején virágzó, zöld, erdőkkel, halastavakkal teli vidék volt, ahol felelősségteljesen gazdálkodtak. Hogy annak a magyar arisztokráciának volt rálátása a vidékre, a vidékfejlesztésre, a vidéki életre, és ismerték az érdekeiket, felelősséget éreztek a következő generációk és a parasztok iránt is. A román parasztok iránt is. Akikkel Bánffy – illetve hősei – tudtak értekezni románul. Akiknek szövet-

kezetet is akartak alapítani. Szövetkezetet. Nos, itt muszáj leírnom a szót, hogy *coopérativa*, de szenvedek, mint a kutya, mert Romániában mára ennek a szónak nagyon negatív kontextusa van, és mert amúgy is óvakodom a modern kifejezések indokolatlan használatától. Igen ám, de korabeli román szó nincs a szövetkezetre.

Nem tudni, hogy kik lesznek a Bánffy-trilógia román olvasói, de látszik rá érdeklődés. A Bánffy család egész Erdélyt behálózta, úgy tűnik, nagy a kíváncsiság, különösen az egykori kastély környékén, Bonchidán. Fogalmam sincs, hogy ki mit ért ott majd a regényben leírt parlamenti ügyekből, kivéve talán azt, hogy hülyeségekről vitatkoztak. A holland fordító például ki akarta hagyni ezeket a fejezeteket, de aztán kiderült, hogy a német olvasó számára éppen ezek voltak a legérdekesebbek, így hát ő is lefordította. Ha a korszakba behelyezve olvassa ezeket valaki, akkor talán nem lesz baj, de az is lehet, hogy a román olvasó fel fog haborodni azon, hogy Bánffy miként viszonyul a románokhoz. Nem a parasztokhoz, a politikához. Nem gyűlölködik, de fenntartásai vannak, és nem szimpatizál vele túlságosan. Empátia van benne, de nyilvánvalóan nem helyesli. Magyar arisztokrataként érzi a románok részéről érkező fenyegető veszélyt – ami teljesen reális. Hogy a románok minden eszközzel megpróbálnak kialakítani egy nemzeti közvépreteget, annak az árán is, hogy tolerálják a korrupciót. Bánffy tudatában van annak is, hogy ez mekkora veszélyt jelent a magyar közösség számára. Próbál ugyan szövetkezni a román értelmiségiekkel, de nem sok sikerrel: a románok úgy látják, hogy a cél szentesíti az eszközt. Bár tény, hogy tudott ugyan valamenyire románul, de a román értelmiségiekkel minderről magyarul levelezett.

Az egész Bánffy-fordításról, annak megoldhatatlanságáról amúgy a helységnevek jutnak eszembe először, különösen, hogy román olvasóknak készül, akik nyilván ismerik ezt a vidéket. Talán ez okozza a legtöbb nehézséget. Összevegyültek a valós helységnevek a fiktív nevekkel, és a reális, létező helységek sem ott vannak, ahol a térkép szerint

lenniük kellene. Fogalmam sincs, miért van ez, nem látom át a poétikai funkcióját. A szereplőkkel már sokkal egyszerűbb a helyzet, a politikusok azok, akik a saját nevükön szerepelnek, a többiek álneven, ő maga is, ugye, Abády néven. Az otthona is Dénestornya, de a leírás alapján tudni, hogy az egy az egyben a bonchidai kastély, összetéveszthetetlenül.

Vadászat száz évvel ezelőtt

Csakhogy megesik, hogy elindul sétálni az Aranyos partjára. Bonchidától az Aranyospartig van vagy hatvan kilométer. A reggeli sétája – ha ragaszkodunk a topográfiahoz – hatvan kilométer oda, és hatvan vissza. És közben minden fűszálat és növényt morfológiailag pontosan leír. Majd amikor a fordító odajut, hogy föllélegezhet, és azt mondja, hogy hál' istennek ezen már túl vagyunk, hát nem visszaindul az elbeszélő, és mivel visszafelé másképpen esik a fény a virágokra, hát újra leírja valamennyit. Időnként ez szép, és nagyon megható, hogy mi mindent észrevesz, de most annyira benne vagyok, hogy nem tudom eldönteni, hogy redundáns-e. Ha tíz év múlva visszatérünk a témára, akkor talán, egyelőre nekem ez nehéz, évek óta

benne élek. Az egész regény úgy kezdődik, hogy elindul otthonról, Dénestornyáról, és elmegy Siklódra. Marosvásárhelyen keresztül. Siklód létezik, Székelyföldön, Vásárhelytől olyan hetven kilométerre van, ott nincs egy kastély sem történetesen, és amúgy sem lehet oda elmenni egy délután alatt szekéren, vagy konflissal, még kocsival sem. De ő el-

megy. A barátnője pedig Varjason lakik, Kolozsvár közelében, de Mezővarjas valahol a Bánságban van, Kolozsvártól háromszáz kilométerre. A fikciót bűn úgy összekeverni a valósággal, hogy közben valós helységneveket is használ, persze ez a holland, az angol, a német olvasó számára nem jelent semmit, de ha ezt egy erdélyi ember elolvassa és komolyan veszi, akkor felszisszen, hogy vagy a for-

dító hülye, vagy valami nincs itt rendben. Azért egy szerkesztő annak idején ezt rendbe tehetné volna. Mert az rendben van, hogy kreált egy fiktív világot, ha nem lennének ott valós helységnevek is. Geográfiailag is leírja a helyeket, amerre járt, de ha az ember csak egy pillantást vet a térképre, rájön, hogy egy emberöltő alatt nem tudja lejárni azokat a helyeket, különösen nem egy délután alatt. Nyilván a fordítónak itt nincs mit tennie, lefordítja és kész. Valószínűleg egy fiktív világba akart összesűriteni mindent, ami Erdély. És még akkor is, mit keres ott Varjas, amely nincs is Erdélyben. Nem hiszem, hogy Bánffy járt volna a bánsági falvakban, bár járhatott ott is – de inkább az lehetett a fontos neki, hogy jól hangzó, Erdélyre jellemző tele-

pülésneveket keverjen össze. Valószínűleg ez semmilyen más fordítónak nem jelentene problémát, ők nem foglalkoznak a térképpel. De ez itt van körülöttünk, a regény szerint

De hogyha én ezt leírom románul, akkor az olvasó rögtön Bălcescúra és Bolintineanura gondol, hiszen ők a román '48-asok. És még a kifejezés is megegyezik. Persze egy kis történelmi műveltséggel rá lehet jönni, hogy Bánffy-nál Kosuthékról, és nem Bălcescurék-ról van szó. De hogyan fordítom a feliratot? Ma, ha magyar feliratokról beszélünk, akkor azt úgy értjük, hogy legyenek magyar feliratok a kolozsvári utcákon. Így szerepel a francia fordításban is, a németben nem, ott tudni lehet, hogy a *fölrirat* az, amit fölírtak a császárnak. Ez románul memorandum, nincs rá más szó. Na de ha memorandumnak nevezem, akkor rögtön a román memorandumistákra gondol az olvasó, holott itt tényleg nem róluk van szó.¹ Viszont Bánffy szereplői úgyszintén a magyar parlamentnek és a császárnak írtak fölriratot. És ez sokszor visszatérő motívum, a regény szempontjából nagy a jelentősége, de nem lehet memorandumistáknak fordítani románul, mert az félrevisz. Lehetne petíciónak fordítani, de az nem annyira súlyos. Egy császárnak ugyanis nem petíciót ír az ember, hanem memorandumot. Irtózom a lábjegyzetektől, holott azzal meg lehetne oldani, de úgy megolvashatatlan lesz. Ugyanakkor belátom, kell,

A Bánffy család nemesi nemzetségi könyvének címlapja

Kolozsvártól harminc kilométerre van Varjas, miközben a valóságban körülbelül háromszáz kilométerre van. Másrészt lehet, hogy Varjas a Varjúvárral van valami kapcsolatban, ami itt van Sztána környékén. Hogy a Varjúvár Varjas, az még megeshet. Hiszen azt írja, hogy látja a „V” alakú romokat, amikor vonattal jön Kolozsvárra Budapestről.

A politikai vonatkozások is gondot jelentenek. Ott vannak a '48-asok, románul *pașoptisti*.

hogy legyen a könyvnek történelmi appendixe, amelyik tisztázza viszonyokat, hiszen

hogy legyen a könyvnek történelmi appendixe, amelyik tisztázza viszonyokat, hiszen

¹ Az erdélyi románság emancipációs harcainak igen nagy tiszteletben tartott mozgalmát nevezik memorandumistáknak. 1892-ben, több éves vita és előkészület után, az Osztrák–Magyar Monarchia megalakításának huszonötödik évfordulóján az erdélyi románság vezetői a Monarchia nemzetiségi politikája ellen tiltakozó, a románok jogait követelő emlékiratot vittek Bécsbe, Ferenc Józsefnek címezve. Ferenc József a Memorandumot felbontatlanul a magyar kormányhoz továbbította, ez pedig, ugyancsak felbontatlanul, visszaküldte a dokumentumot a szerzőknek, akik ezek után a sajtóban tették közzé. Sajtóizgatás címen per indult ellenük, többeket elítéltek, ami rendkívüli sérelmet okozott az erdélyi románoknak. (A szerk.)

ember nem tudja, hogy kik a régen elfelejtett politikai szereplők, kik és miről vitatkoznak a parlamentben, milyen frakciók vannak.

A megszólítások sem egyszerűek. A „méltóságos uram” és társai a románban nem léteznek, vagy nem így léteznek, és nem is így működnek. A társadalmi viszonyok a románban teljesen különbözőek, tartalmilag és hangzásilag is. Például nincs magázás, vagy ha van, az kicsit lekicsinylő. Különösen az intim jelenetek fordításakor zavaró, hogy a hősök magázzák egymást. Számomra is furcsa volna románul a szeretőmmel úgy beszélni az ágyban, hogy ne tegezzem. Hogy ön érzi a csókomat, a simogatásomat. Románul, ha egy nőnek akár csak megfogtam a kezét, akkor már tegeződöm, legalábbis semmiképpen sem önözöm és nem is magázom. Esetleg Caragialénál megtörténhet, de az a humoros hangnem felé visz, vagy annyira archaikusan hangzik, hogy az már emiatt sem illik Bánffy korához. Nagyon faramucinak tartom, bár gondolom, hogy ma már a magyarban is az lehet. Manapság nem így beszélnek, de ahhoz, hogy a hangulatot visszaadjam, talán érdemes egy kicsit megerőszkölni a nyelvet. Ám nem szívesen teszem, mert anélkül is nehéz lesz elolvasni. Nem lehet a végtelenségig archaizálni, inkább megpróbálok másképpen visszaadni a hangulatot.

Arról nem is beszélve, hogy van különbség az erdélyi és a regáti román nyelv között, és nagyon nehéz ezt megértetnem a bukaresti szerkesztőkkel. Ráadásul Bánffy nyelvezete magyarul is nagyon erdélyies. Ha én egy erdélyies román nyelvet produkálok a fordításkor, akkor a bukaresti szerkesztő úgy a fejemhez csapja, hogy arról koldulok. Azt fogja mondani, hogy nem tudok románul. Holott ő nem tud erdélyiül. Ez most nagyon fontos, mert Bánffy erdélyiül ír akkor is, amikor német, angol vagy francia idézeteket használ, ráadásul filológus szemmel nézve hibásan. Rossz németiséggel ír, és ez nagy gond. Kijavítottam a németiségét, úgy gondoltam, hogy ez speciel nem a provincializmus számlájára írandó, hanem a slendriánságáéra. Meg arra, hogy annak idején elmaradt a szerkesztői munka. Franciául ugyanez a helyzet.

Seres Lili Hanna

TOVÁBB

Nem ismerték egymás nyelvét. A szülei nem segítettek és nem engedték nekik, hogy tanítsák a sajátjuk. Így jöttek rá, hogy könnyebb és izgalmasabb egy harmadik nyelvet kitalálni. Hátrahagyták régi énjüket és fölfedezték egymásnak a tárgyakat. Basuó volt a dió, amit rugdostak, karite a rongyos baba. A porba vonalakat húzni némán is lehet. Piszkos arcuk mosolya meg nyálkás könnye se kapott nevet. Csak azután, hogy vége lett. Az érzéseknek nem volt idő nevet adni. Úgyhogy csak üvöltöttek, amikor az egyik család továbbment.

PORLADÁS

Maradékom lettél. Kérgeimben mászó hangya, hogy mondjam ezentúl, ahogy régen, hogy nekem csak a fényed kell?

Hívös vagyok, mint a tengeri szél, mégsem akarlak elfújni, inkább megvárom, amíg magadtól hullasz homokszemekké.

Nem gondolok már az izgatott pislogásaimra, szemem leragad, össze az álmoktól, amiknek rég nincs közük hozzád.

Üresen állok bennük, nem csak kint, bent sincs senki, kigombolom magam és elporladok én is.

Az angol szöveg szerencsére kevés, akkoriban nemigen tudtak még angolul, maximum a lovaglással, vadászattal, erdészettel kapcsolatos kifejezések jelennek meg, de ezekre nincs is román szó, sőt még magyar sincs, mégis: románul elég nehéz ragozni őket. Estéket töltöttem el az erdőgazdálkodással kapcsolatos kifejezések megértésével. Beszéltem ugyan erdészekkel, akik elmagyarították, de

lefordítani ők sem tudták a szakkifejezéseket. Ilyenkor inkább körülírom és megmagyarázom a situációt, hogy értse az olvasó. Annyit mindenesetre tanultam már Bánffy-tól, hogy ha lenne erdőbirtokom, akkor tudnám, mit kell csinálni. De a szakkifejezések románul ettől függetlenül nincsenek meg. Bánffy ugyanis sok mindenhez ért, sok mindent nagyon plasztikusan leír, sok mindent átlát a világból. Noha a legkevésbé a saját érzelmi világát.

Aztán itt vannak a magyarul sem ismert szavak: a *gárdiátlan lépcsők*, *kaputos emberek* – ezek lefordíthatatlanok, és érthetetlenek is. Nem is beszélve a kaszinóban játszott játékokról, amelyekre csak angolul és franciául vannak kifejezések, románul nemigen. Ráadásul olyan játékokat játszottak, amelyeknek semmilyen logikájuk nincs, egyszerű házárdjátékok – nehéz őket tehát a szabályok elolvasásából, megtanulásából megértenem. Amúgy hál’ istennek nem az a lényeg, hanem a lélektani leírások, amelynek a játékasztal csak a színtere.

A növényeket vagy a gombákat a hangulat leírására használja, a nevek asszociációkat indítanak el. Itt van például a kecskerágó, amelynek nincs román megfelelője egy szóban, csak körülírással, az viszont tönkreteszi a szöveg hangulatát. Ráadásul a kecskerágónak sajátos színvilága is van, ciklámen és narancs, amiből a szerző tovább asszociál – de miből, ha románul nincs rá megfelelő szó? Ugyanez a helyzet a gombákkal is. Látszik, hogy erdélyi nagybirtokos volt, aki ismerte a birtokát. Sokat segített amúgy ebben a Bodor Ádám könyveinek fordításakor szerzett tapasztalat. Nem a botanikai ismereteimben, hanem abban, hogy a mondatokat hogyan ne rontsam el, a hangzásukat figyeljem, mert az sokkal fontosabb, mint a gombák fajtája. Valamilyik vonatkozást a kettőből fel kell áldozni, így aztán többnyire nem is törődöm azzal, hogy botanikailag helyesen fordítsak.

Aztán ott vannak a lovak és a különböző konflis- és szekértípusok. Egylovas, kétlovas, ötlovas, négylovas, mindenféle előfordul, mára már konflisszakértővé képeztem ki magam. Azt is tudom, hogy melyik ló mire alkal-

masabb, és a vadászatok fajtáit is ki kellett bogoznom. Ennek sem igen volt meg a román nyelvben az alapja, a román kultúrában ez korántsem volt ennyire szervezett és flancos, miközben a magyar kastélyok, vadászatok luxusa erre alapult. Segít, hogy helyel-közzel megjelent már ez a luxusszórakozás Romániában is, de ha nem, akkor legalább hivatkozási alap lehetek. Nagyon sokat segít, ha Prous-

A hírneves Bánffy-ménes, a háttérben Bánffy György

tot olvasok – aki egyébként Bánffy kortársa volt – jó román fordításban, mert a leírások fordítására ott például van hagyomány. Igaz, hogy annak francia stichje van, Bánffynak meg osztrák–magyar monarchia-parfümjé. De legalább mindkettőben nagyon fontos a pazarló luxuseriőrök érthető leírása.

És végül a kedvenc jelenetem: a hős odalép az ablakhoz, és lekaparja a jégvirágot róla, hogy benézzen. De közismert, hogy jégvirág csak belül van. Hiába, ilyen az, ha valaki nem engedi szerkeszteni a könyvét. Úgy hírlik, ha szóltak neki, hogy kegyelmes uram, itt valami nem stimmel, akkor az volt a válasz, hogy maga csak hallgasson. Így aztán néha át kell egy kicsit értelmeznem, leginkább szerkesztenem a szöveget, hogy azok érthetővé váljanak. Szóval ez a fordításom egy kicsit szerkesztői munka is.

Lejegyezte: JÓZSA Márta